

УДК 821.162.1-1.09

ПОЕЗІЯ ЗБІГНЕВА ГЕРБЕРТА В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОЇ ІДЕЇ ГЕНРИКА ЕЛЬЗЕНБЕРГА

Манько Р.М.

Дрогобицький державний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано філософську концепцію поезії Збігнева Герберта. На основі вивчення окремих творів автора, продемонстровано відхід від ідеального до конкретного, оскільки уява, котра є ілюзорним сприйняттям, закриває суть предмета. Його «філософія у поезії» ще раз доводить, що пізнання буття відбувається не тільки шляхом зметодизованого розуміння реальності, й а внутрішньої рефлексії. Акцентовано увагу на вплив постаті польського філософа та поета Генрика Ензельберга на формування творчого потенціалу Герберта.

Ключові слова: метафізика, онтологічна, епістемологічна, інтенційна реальність, асоціативні роздуми.

Постановка проблеми. Формування митця як творчої особистості відбувається протягом всього життя, і залежить від зміни його світоглядних позицій.

Збігнев Герберт прийшов у літературу як цікава, непересічна постать із чітко визначеними життєвими пріоритетами, духовними цінностями та, пройшовши подальший шлях становлення, повстав перед своїм читачем справжнім генієм, що ввібрав у себе і синтезував дух часу.

Кожен твір, будь-це поетичний, драматичний чи есеїстика – спроба експонувати реципієнту світ, побачений власними очима, відчутий всім еством. Вихідної точкою його творчих пошуків є об'єктивна реальність, із якою поет не вступає в пряму дискусію, а, іноді прикриваючись маскою, трансформує в синтениї. Підтвердженням цієї свідомо прийнятої позиції знаходимо у вступі автора до однієї із своїх збірок: «Сфера діяльності поета, якщо він із повною відповідальністю ставиться до своєї праці, не є сучасність, із котрої відомо про актуальний стан суспільно-політичних та наукових знань, а реальність, впертий діалог людини з конкретною реальністю, що її оточує, із тим столиком, із тим ближнім, із тим періодом дня, культивування зникаючого вміння спостереження» [4, с. 7]. Представлення реальності за Гербертом, лежить на площині «поет – діалог/спостереження – реальність людського буття». Це твердження суперечить пози-

ції Платона, що викладена в трактаті «Держава»: поезія не здатна вступати в діалог, а самі поети є монологічними і не можуть народжувати істину. Ведення діалогу потребує рівних зусиль всіх її учасників і перебуває лінійному співвідношенні «суб'єкт – суб'єкт».

У античні часи вести діалог означало міркувати, і шляхом наведення аргументів у гарячих дискусіях, доходити до спільного висновку, одного цілого. За Платоном, усвідомити суть речей, донести їх до сприйняття здатні лише філософи. Це твердження можна помістити, за умови відкинення функції споглядання, на площину «філософ – діалог – реальність». Цю позицію не приймає Герберт. У нього «філософ – поет» не вступають у різку опозицію, а доповнюють один одного. Поезія Герберта відкрита на широкий, глибоко осмислений діалог. Інколи він прихований, внутрішній як, наприклад, із Чеславом Мілошем, тавідкритий, навіть демонстративний – як із Генриком Ельзенбергом. Та, незважаючи на своєрідність видової специфіки, функції і властивості діалогу незмінні.

Аналіз основних досліджень. Про Герберта писали чи не усі найвідоміші польські літературні критики й літературознавці, а також європейські й американські. Бібліографія критичних праць, присвячених автору Пана Когіто, багато чисельна, проте в Україні творчість цього великого поета маловивчена. У своєму дослідженні

спираюся на найбільш цікаві з огляду на обрану мною тему.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Поезія Герберта важка до сприйняття. Своєрідність метафоричного мислення із частими вкрапленнями-квінтесенціями думок певної філософської системи, що нагадує «гру» з традицією, підкреслене глибокою іронією, часто вводили пересічного, не підготовленого реципієнта в стан нерозуміння. Заглибившись у смисл аксіологічних ідей Генрика Ельзенберга ми знайдемо один із ключів до її розуміння.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розгляд взаємин Збігнева Герберта та Генрика Ельзенберга у філософсько-поетичному аспекті на площині «учитель учень».

Виклад основного матеріалу дослідження. Зустріч Герберта з Ельзенбергом відбулася наприкінці 49 року, коли юний поет вступив на юридичне відділення Торунського університету імені Миколая Коперника. Учитель (так з теплою і лагідністю називає його майбутній письменник) викладає тут естетику, етику та історію античної філософії. Про вплив особи професора на студентів можна здогадатись із їхніх спогадів. Богуслав Вольневич, сучасний польський філософ та логік, пише: «Ельзенберг – було для нас не лише прізвиськом, а швидше поняттям і символом. [...] відчували, слухаючи у неоготичному «майусі» лекції Ельзенберга, що у ньому і через нього промовляє до нас, молодих профанів, Європа [...]. Європейськість мислення Ельзенберга впадала в очі, хоча він зовсім не був ефектним викладачем. Навпаки, його лекції були сухими, і проходилися завжди відповідно до детально підготованих нотаток. [...] Інша річ – семінарські заняття і приватні розмови. Власне тоді Ельзенберг проявляв притаманний йому блиск, часто вражаючи нас глибиною і цілісністю судження» [11, с. 60]. Етнолог Марія Пріфферова згадує: «Ми були завжди повні подиву інтелігентності Ельзенберга, що виразно домінувала над всім, з чим ми стикалися» [7, с. 47]. Безперечно, професор став для Герберта-студента прикладом глибокої ерудиції та постави життєвої позиції, і невдовзі їхні стосунки переросли у дружні, що збереглися навіть після звільнення філософа з посади викладача університету за «непоправний ідеалізм». У листі до коханої, Галини Мисілкової, датованому 9 травня 1951 року, Герберт пише: «Раз у тиждень [...] відвідую до мого Учителя¹, розмовляємо

до пізньої ночі, разом вечеряємо, інколи разом читаємо. Учитель чарівний, кепсько запарює чай, але чудово дискутує, кожному думку бере в руку, обертає і розглядає в світлі. Як ти вже знаєш, Учителя звати Генрик Ельзенберг. Він – рідкісне поєднання науковця і митця. Що за розкіш такий інтелектуальний контакт із людиною, яка влучає в суть речей» [3, с. 43]. Що лягло в основу такого щирого захоплення думками цієї людини? Мабуть, свіжість та неординарність суджень у глибинному аналізі суті понять та речей, адже на час їхнього знайомства Ельзенберг був уже відомим науковцем-філософом. Автор «Клопоту з існуванням» ще в двадцять роки прагнув «збудувати» (власне «збудувати», бо надав їй внутрішню логіку та цілісність) певну «систему», що базувалася б не на системі суджень, а на осмисленому стосунку до життя, певній позиції. Ця постава повинна бути раціональною і служити міцною опорою для людини, відповіддю на пригнічення і відчуження і полягала на побудові системи моральних цінностей. Ельзенберг був переконаний, що найважливіші справи суспільства вирішуються в контексті культури, що потрібно сприймати як розвиток культури універсальної. Суперництво народів для нього не є економічним, ані політичним, а нічим іншим, як суперництвом культурним, яку кожен народ по-своєму реалізує у системі універсальних цінностей. «Філософія націоналізму»² Ельзенберга була здискредитована виходом на сцену нової історії, спочатку фашизму, а потім – сталінізму. Наділі в його судженнях з'являється гостра критика суспільства, що деформує свою одиницю. «Суспільство у своїй масі може складатися із людей розумних і добрих: саме ж завжди є дурним і злим. Воно є аморальним, егоїстичним, хижим, тиранічним до своїх членів; сподівання низькі, переконання пласкі» [9, с. 357].

Чи велися розмови між Ельзенбергом і Гербертом на тему становища народу у контексті розвитку універсальної культури документально не підтверджено, та в поетичному доробку автора «Пана Когіто» є вірш, де виразно звучить їх відгомін. Йдеться передусім про «Роздуми про проблеми народу» із збірки «Ескіз предмета», де проблема становища народу в річищі універсальної культури сприймається автором з точки зору його окремого представника. Роздуми над проблемою історії, пошуки паралелей між історією культури одного народу, а суспільною історією розглядається на тлі його морального самознищення.

*Z faktu używania tych samych przekleństw
i podobnych zaklęć miłosnych
wyciąga się zbyt śmiało wnioski
że wspólna lektura szkolna
nie powinna stanowić przesłanki wystarczającej
aby zabić [...]*

*prawde mywiąc nie wiem
stwierdzam tylko
istnienie tego związku
objawia się on w bladeści
w nagłym czerwienieniu
w ryku i wyrzucaniu rąk
i wiem że może zaprowadzić
do pośpiesznie wykopanego dołu»³ (Підкр. – Р. М.)*

¹ В оригіналі вжито *Mistrz*.

² Термін Ельзенберга використаний у «Клопоті з існуванням» (19. XI.1915).

³ Тут і далі цитати за виданням: Герберт З. Поезії [Текст] / Пер. укр. мовою В. В. Дмитрука. – Львів: Каменяр, 2007. – 641 с: іл. – Польськ., укр. мовами.

За фактом вживання одних цих проклять і схожих замовлянь любовних доходить надто сміливих висновків що спільне шкільне навчання не повинно бути настановою достатньою для вбивства

правду кажучи не знаю лише стверджую про існування цього зв'язку що проявляється в бідності в несподіваному почервоінні в ричанні і простяганні рук і знаю що може привести до поспіхом викопаної ями

Об'єктом зацікавленень Ельзенберга була не лише філософія, а й літературна критика, як у теоретичному, так і в практичному її аспектах. У широких літературознавчих колах повоєнної Польщі він – шанований автор ґрунтовного наукового дослідження «Наука про літературу чи літературна критика?» та нарисів про творчість Міцкевича і Словацького. Глибока обізнаність із проблемами літературознавства ще більш поглибила дружні відносини між Ельзенбергом та Гербертом: учитель став для учня не лише вірним другом, а головним аналітиком думок, об'єктивним рецензентом та критиком його творів. Листи до свого Герберта повні унікальних коментарів стосовно надісланих віршів. В одному з листів поет пише: «Я вельми, вельми вдячний Пану Професору за зауваження. Це мені дуже допомагає і змушує думати. Після того зовсім по-іншому мислиться, ніж «тоді»» [2, с. 31]. Постійна робота над собою стимулювала поета до пошуку нових форм вираження власної філософсько-поетичної думки. У листі до Єжего Завейського пише: «Хотів би досягнути поняттєвої чистоти поезії, знайти нові прийоми, натомість розкуйовджена метафорика – культура фразування і поетичний синтаксис, паралелізм, поетична дефініція, антонімія, парадокс, повторення, простота, а разом з тим, розширення культури понять» [5, с. 41].

З одного листа Генрика Ельзенберга: «Недавно перебував у товаристві чотирьох інтелігентних осіб молодшого покоління, котрі визнали усі Пана цитати і вірші незрозумілими, нехотючи мені повірити, що я їх розумію. Питаю в себе, чи це нестача поетичної думки в цих людей, чи симптом хвилиного настрою» [2, с. 17].

У листі до Генрика Ельзенберга, із притаманним йому почуттям гумору, пише: «Професор Чезовські, в якого я побував, спитав, чи писання віршів не заважає філософуванню. Я відповів, що мені соромно і старатимуся відзвичаїтись» [2, с. 10]. Від друга та вчителя отримує лист підтримки із словами: «Філософуванню, такому як я розумію, не тільки не завадить, а буде поживою. Говорючи серйозно: деякі далекоглядні ідеї, інтуїції, апперцепції мають змогу з'явитися (і сконцентруватися) власне в творчо-поетичнім слові, у вигляді поетичної форми: далі може наступити концептуальний аналіз, виконання на них своїх дивних маніпуляцій, і конвертування їх у мудрість, вже запатентовану. [...] Нехай, пан, борони Боже, не відзвичаються» [2, с. 10–11]. Отже, для Герберта, як і для Ельзенберга філософія і поезія не перебувають у творчому конфлікті, а взаємопереплітаючись, творять нові сентенції. Гербертова поезія, знаходячи свій зміст у глибокому філософському контексті, висловлювала думку всього покоління.

Не один філософ пише вірші, та не експозиція філософських вчень і суджень, а кінетика, синтез думок, їх трансформація, направлена на виявлення власних інтуїцій, щодо форм реаль-

ного світу. У листі до Ельзенберга Герберт пише: «Шукаю емоцій. Потужних емоцій інтелектуальних, болісної напруги реальності і абстракції, ще одного розхрестя, ще однієї, глибшої за особисту, причини смутку. У цій суб'єктивній плутанині загубились шанована правда і піднесена норма, тому я не буду поважним університетським філософом. Прагну переживати філософію, ніж її висиджувати, як квочка. Прагну, аби була безплідною шарпаниною, якоюсь особистою справою, чимось що йде в розріз встановленому життєвому порядку, як професія» [2, с. 12].

Леслав Гостиньські в статті «Учитель і учень» зазначає «Учень піднявся на вершину літературного парнасу, а учитель як творець навіть не наблизився до його величі, та не літературні довершення Ельзенберга вплинули на формування власної життєвої і творчої позиції Герберта» [6, с. 3]. Професор не був особою, замкненою в оболонці філософії, як і учень переживав внутрішнє роздвоєння між філософією і поезією. Свої поетичні рефлексії філософ почав нотувати ще в період першої світової війни і продовжив у двадцятих та тридцятих роках. У щоденнику із назвою «Клопіт з існуванням: афоризми у часовому порядку» знаходимо запис, що висловлює думку про сутність поезії: «Поезія не може жити сама по собі, ані завдяки тому, що отримує з плином життя. [...] Поезія потребує ідеї, релігії, філософії, звершень етичних; мусить живитися ідеєю, і бути голосом якоїсь думки про світ» [8, с. 423].

Аналізуючи Ельзенбергські поетичні починання, Мірослав Стрижевський зауважує: «Поезія в Ельзенберга – це насамперед експресія думки і запис життєвого досвіду в універсальному значенні» [12, с. 50]. Проте, поезія філософа не була для широкого загалу. Про його захоплення знало лише незначне гроно друзів. Машинопис своїх віршів Ельзенберг передав у 1953 році друзям, одним із них був професор Конрад Гурські, після смерті якого ці вірші було знайдено у його особистому архіві і надруковано в 1970 році на сторінках одного з літературних журналів. Його вірші здаються важливими не стільки з естетичних причин, як з біографічних, оскільки є вагомим доповненням творчого образу філософа.

Ельзенберг – на думку Дедєціуса – зумів поєднати літературу і філософію. Його красива польська мова, майстерність використання слів і обрізів, сила переконування не могли оминути вразливого учня [Збігнева Герберта – приписка М. С.]. Ельзенберг навчав, що краса і добро мають спільне джерело виникнення⁴. Та на відміну від конкретики Герберта, Ельзенбергівське «ідеалістичне» бачення світу, дещо відірване від предметного, здається безтілесною рефлексією. Наприклад:

*Między światem, jakim go czytam,
A moim rozumieniem poezji
Jest jedność: ale to tajemnica; nie ogarnę jej, ani
w nią spłynę.*

*Myj świat jest irracjonalny,
A ma wieże z ergo, blanki z ponieważ;
Człowiek na nim jak muszla na piasku: z wyd,
a ma kształt i granicę⁵*

⁴ Kłopot z poezją w: Mirosław Strzyżewski, Henryk Elzenberg. Henryk Elzenberg i literatura. Seria Biblioteka filologiczna. Wydawn. Adam Marszałek, 2003 s. – 89.

⁵ Zbigniew Herbert, Henryk Elzenberg. Korespondencja. Red. Barbara Toruńczyk. Fundacja Zeszytyw Literackich, 2002 s. – 178.

Ця творча індивідуальність обумовлена не тільки приналежністю до різних літературних поколінь (поезія Ельзенберга тяжіє до періоду Молодої Польщі), а й вікових груп. У «Клопоті з існуванням» автор зазначає: «Два ставлення до зла світу. Одне: відмежуватися, противитися. Протиставити своє мале, нещасне я проти його «Є» і його «хочу бути таким і таким», всій жахливості існування, яка відсуває тебе до периферійної ролі, якоїсь декорації. Друге: прийняти цей космос, вірніше, понурий демонічний некосмос із всією його демонічністю; відстоювати і відстояти. Перше – мені до смаку, друге – моєму молодому колезі. Він прагне зануритись і все витерпіти, не шукати жодного Олімпу, жодної «фортеці» жодних *templa serena*; його неприхильність до Гете, припускаю, частково звідси випливає. Та *templa serena* хороші, і Марк Аврелій хороший і стоїчний, і «фортеця» і Гете. Суть у тім, щоб цей «оптимізм» не містив домішок фальшу того, що Сартр називає «поганою вірою» [8, с. 378].

Незважаючи на похвальні відгуки професора на свої творчі здобутки, Герберт все ж не відчував бути гідним такого ставлення і лише через багато років (у час виходу збірки «Ровіго» й поету виповнилося 63 роки) насмілюється назвати його по-імені. Любов'ю і вдячністю віє з поетичного твору «До Генрика Ельзенберга в століття його уродин» із збірки «Ровіго»:

*Kim stałbym się gdybym Cię nie spotkał –
myj Mistrzu Henryku
Do ktyregogo po raz pierwszy zwracam
się po imieniu
Z pietyzmem wciąż jaka należy się –
Wysokim Cieniom*

Висновки з даного дослідження і перспективи. Розглянувши творчий доробок Герберта як цілісність, можна доглядити автора на межі внутрішнього конфлікту протилежностей: впевненість і невизначеність, судженням і переживанням, розумінням і прозорістю семантичною чи метафористичною. Будучи поетом конкретного, Герберт ніколи не відмовляється від емоцій, а навпаки, знаходить у них джерело своїх інтелектуальних пошуків, що становить одну із основних рис його творчої індивідуальності. В одному із листів до Ельзенберга пише: «...все ж таки кожна думка має своє коріння у почуттях, і за цим пізнається, на скільки вона є цінною і важливою» [2, с. 31].

Поезія Збігнева Герберта просякнута філософією, котра виростає не із представлення абстрактних понять і вихідних з них загальних істин, а з досвіду, спроби пошуку істин власних. Спостерігається відхід від ідеального до конкретного, оскільки уява, котра є ілюзорним сприйняттям, закриває суть предмета.

Список літератури:

1. Герберт З. Поезії [Текст] /З. Герберт; [пер. укр. мовою В. В. Дмитрука]. – Львів : Каменярь, 2007. – 641 с: іл. – Польськ., укр. мовами.
2. Herbert Z., Elzenberg H. Korespondencja. – Warszawa : Fundacja Zeszytyw Literackich, 2002. – 246 s.
3. Herbert Z. Listy do muzy / Z. Herbert. – Wydawca Małgozata Marczelewska. – Gdynia, 2000. – 200 s.
4. Herbert Z. Poezje. / Z. Herbert – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998. – 650 s. – (Kolekcja Poezji Polskiej XX Wieku).
5. Herbert Z., Zawieyski J. Korespondencja 1949-1967. Biblioteka «Więzi». Т 143, 2002. – 197 s.
6. Hostyński L., Mistrz i uczeń // Tygodnik Powszechny. – 1999, nr 16 (Kontrapunkt, Magazyn Kulturowy «Tygodnika Powszechnego» Nr S. – S. 3–8).
7. Jadacki J. Sławni wilnianie filozofowie / J. Jadacki, S. Swieżawski. – Wydawn. Polskie w Wilnie, 1994. – 199 s.
8. Elzenberg H. Kłopot z istnieniem: aforyzmy w porządku czasu. / H. Elzenberg. – Wydawn. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2002. – 532 s.
9. Elzenberg H. Sprawy zbiorowości ludzkiej a myś system myślowy / H. Elzenberg. – «Znak». – Kraków, 1992. – 384 s.
10. Kozłowski K. W poszukiwaniu substancji człowieka. / K. Kozłowski // Czytanie Herberta, pod red. P. Czarplińskiego, P. Śliwińskiego, E. Wigendt. – Poznań : Zakład Poetyki Historycznej UAM, Wydawnictwo WiS, 1995. – S. 92–103.
11. Wolniewicz B. Myśl Elzenberga. / B. Wolniewicz // Studia Filozoficzne. – 1986, Nr 12. – S. 54–62.
12. Strzyzewski M. O związkach filozofii z literaturą. / M. Strzyzewski, H. Elzenberg // Henryk Elzenberg i literatura. Seria Biblioteka filologiczna – Wydawn. Adam Marszałek, 2003 – 134 s.

Манько Р.М.

Дрогобицький державний університет імені Івана Франка

ПОЕЗИЯ ЗБИГНЕВА ГЕРБЕРТА В КОНТЕКСТЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ ИДЕИ ГЕНРИКА ЕЛЬЗЕНБЕРГА

Аннотация

В статье проанализировано философскую концепцию поэзии Збигнева Герберта. На основе изучения отдельных произведений автора, продемонстрировано отход от идеального к конкретному, поскольку воображение, которое является иллюзорным восприятием, закрывает суть предмета. Его «философия в поэзии» еще раз доказывает, о познание бытия не только путем зметодизованого понимание реальности, и а внутренней рефлексии. Акцентируется внимание на влияние личности польского философа и поэта Генрика Ензельберга на формирование творческого потенциала Герберта.

Ключевые слова: метафизика, онтологическая, эпистемологические, интенционный реальность, ассоциативные размышления.

Manko R.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ZBIGNEW HERBERT POETRY IN THE IDEA AXSOLOGIKAL SYSTEM OF HENRYK ELZENBERG

Summary

The following article deals with the philosophical-aesthetic conception of poetry by Zbignev Herbert. Withdrawal from ideal to concrete is analyzed on the basis of study of the separate works of this author, because the imagination as the illusive perception closes essence of object. His «philosophy in poetry» proves that cognition can not only be the way of methodological understanding of reality, but also a internal reflection too. The attention to the impact of the figure of the Polish philosopher and poet Henry Elzelberg the formation of creative potential Herbert.

Keywords: metaphysics, ontological, epistemological, intentional reality, associative reflections.